

วิวัฒนาการของเครื่องหอมไทย: สุนทรียศาสตร์แห่งภูมิปัญญา

The Evolution of Thai Aromatic Art: The Aesthetics of Cultural Wisdom

หัตถุพล อัมภารส*

Hattapon Amparot

แผนกวิชาคหกรรมศาสตร์ วิทยาลัยอาชีวศึกษานบุรี

Home Economics Department, Thonburi Vocational College

*hattapon@thonburi.ac.th

บทคัดย่อ

เครื่องหอมถือเป็นความงดงามแบบไทย ๆ ที่ให้ความรู้ได้ถึงสุนทรียศาสตร์แห่งงานด้านศิลปะเครื่องหอมไทย จัดเป็นสุนทรียศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย (Deesawadi & Krutasaen, 2022) มีความผูกพันกับคนมาตั้งแต่สมัยโบราณ (Kengcharoen, 2009)

จากการศึกษาพบว่า เครื่องหอมไทยมีที่มาและมีวิวัฒนาการที่น่าสนใจทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถอธิบายถึงความสำคัญและสุนทรียศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์และร่องรอยประวัติศาสตร์ตามยุคสมัยที่สำคัญได้ 4 ยุค ได้แก่ กรุงสุโขทัย กรุงธนบุรี กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการใช้เครื่องหอมไทย ประเภทต่าง ๆ นั้นมีการใช้สมุนไพรที่หลากหลาย ผสมผสานกันอย่างมีศิลปะเกิดเป็นกลิ่นหอมและมีสรรพคุณ เชิงสมุนไพรบำบัด ถือเป็นศิลปะชั้นสูง เพราะต้องใช้ความรู้เรื่องกลิ่นตามหลักการแพทย์หรือด้านวิทยาศาสตร์ ผสมผสานกันกับหลักการทางสังคมศาสตร์และวัฒนธรรมไทย จึงสรุปได้ว่าเครื่องหอมไทยนั้นเป็นสุนทรียศาสตร์ที่มีความละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง มีคุณค่าเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและความเชื่อ เกิดการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสก่อให้เกิดความสุขผ่านประสบการณ์สุนทรียศาสตร์

คำสำคัญ : เครื่องหอมไทย สุนทรียศาสตร์ ภูมิปัญญา

Abstract

Thai aromatics are considered beautiful Thai art. Thai aromatics are classified as aesthetics related to Thai art, culture, and wisdom (Deesawad & Krutasean, 2022). They have been associated with people since ancient times (Kengcharoen, 2009).

The study found that Thai incense has an interesting historical origin and evolution, which can explain the importance of aesthetics arising from historical events from four important eras: Sukhothai, Thonburi, Ayutthaya, Rattanakosin, and Thai aromatics. There are a variety of herbs mixed together artfully to create a fragrant scent and aromatherapy properties. It is considered high art. The smells are based on medical or scientific principles, which blend principles of social science and Thai culture. Therefore, it can be concluded that Thai incense is an aesthetic that is delicate, profound, and has value related to culture and beliefs. Perception occurs through the senses, resulting in happiness through the aesthetic experience.

Keywords : Thai beauty fragrance, aesthetics, Thai local wisdom

บทนำ

เครื่องหอมถือเป็นความงดงามแบบไทย ๆ ที่ให้ความรับรู้ได้ถึงสุนทรีย์แห่งงานด้านศิลปะ และจัดเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่มีความสำคัญทางด้านศิลปวัฒนธรรมและมีความผูกพันกับคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ (Kengcharoen, 2009) จากการศึกษาพบว่า เครื่องหอมนั้นไม่มีความหมายบัญญัติศัพท์ไว้โดยตรง เครื่องหอมเกิดจากคำสองคำซึ่งตามหลักภาษาไทยเรียกว่าเป็นคำสมาส คือ “เครื่อง” กับ “หอม” (Amatadecha, 1993) และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2545 ได้ให้คำจำกัดความคำว่า “เครื่อง” หมายถึงสิ่งของสิ่งสำหรับประกอบกันหรือเป็นพวกเดียวกัน ส่วนคำว่า “หอม” แปลว่าได้รับกลิ่นดีหรือกลิ่นหอม รวมความแล้ว “เครื่องหอม” จึงหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีกลิ่นดีหรือกลิ่นหอม ไม่ว่าจะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือจากการปรุงแต่งของมนุษย์รวมกันแล้วเรียกว่า เครื่องหอม เมื่อได้กลิ่นแล้วจะทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกด้านต่าง ๆ เช่น กลิ่นดอกไม้หอมทำให้เกิดความรู้สึกสดชื่น กลิ่นอาหารทำให้รู้สึกหิว เป็นต้น นอกจากนี้กลิ่นของเครื่องหอมไทยยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของคนไทยที่ดั้งเดิมและควรค่าต่อการอนุรักษ์ต่อไป โดยมีจุดเริ่มต้นและวิวัฒนาการการใช้เครื่องหอมไทยสามารถแบ่งตามยุคสมัยได้ดังนี้

สมัยพ่อขุนรามคำแหง กรุงสุโขทัย ซึ่งเฟื่องฟูมากในตำนานของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ผู้เป็นธิดาของพระศรีมหาสมุทร และพระสนมเอกของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นและได้มีการประดิษฐ์ประดอยเครื่องหอมมากมาย และแบ่งย่อยออกไปอีกหลายชนิด เช่น น้ำอบ น้ำปรุง เทียนหอม สีส้ม แป้งร่ำ ดินสอพอง ส้มมือ ฯลฯ (Pongwut, 2009) ในจำนวนนี้น้ำอบเป็นสิ่งที่นิยมมากที่สุด ดังปรากฏให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยจากการศึกษาวรรณคดี พบเห็นว่าผู้หญิงสมัยโบราณไม่ว่ายุคใดสมัยใดต่างก็ต้องประพรมผิวด้วยเครื่องหอมเสมอ หลักฐานการใช้ น้ำอบไทยหรือน้ำหอมแบบไทย มีหลักฐานมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยชั้นแรกปรากฏคำว่า น้ำมันหอม ในศิลาจารึกวัดบางสนุก พุทธศักราช 1882 ว่า “ทั้งชั้นหมากเงิน ชั้นหมากทอง จ้อง ชง

รอบขอบด้วยเสียงพาทย์ เสียงกลอง แลขันข้าวตอก ดอกไม้ ได้เทียน ธูปจันทร์ (น้ำ) มันหอม ค่อมตมนบบาท เเบญจางค์ทั้งนั้น เว้นให้เป็นพุทธบูชา” (Fine Arts Department, 2000) นอกจากนี้ นางนพมาศหรือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์พระสนมเอกในสมเด็จพระร่วงเจ้าแห่งราชวงศ์สุโขทัย ได้กล่าวถึงพิธีคเชนทร์ศวนาน ความในตอนหนึ่งว่า “ข้าน้อยจึงเลือกพรรณบุปผชาติที่มีสีอันเหลือง คิคกรองร้อยเป็นรูปพานสองชั้นรอง ชั้นแล้วก็ซ้อนสลัประดับดอกไม้อีสแดง ขาว และสีต่าง ๆ แก่อ่อนประสานกันเป็นระย้าระบาย จึงแต่ง เมียงหมากอบรำด้วยเครื่องหอม ใส่ลงในขันมีตาข่ายดอกไม้ปากคลุม” (Fine Arts Department, 1970) และต่อมายังได้รับอารยธรรมของชาวมอญมาผสมผสานเพื่อให้เกิดเครื่องหอมต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น แต่การทำ เครื่องหอมสมัยโบราณผลิตและใช้กันเฉพาะแต่ชาวริ้ว ชาววังเท่านั้นจนกระทั่งสืบทอดเรื่อยมา

สมัยกรุงธนบุรี มีการถ่ายทอดความรู้เรื่องเครื่องหอมให้กับกุลธิดาและเหล่าข้าทาสบริวารที่เป็น ผู้หญิง สมัยนี้มีการอาบน้ำที่แช่ด้วยดอกไม้ เสร็จแล้วทาด้วยเครื่องหอม ทั้งนี้คงเป็นเพราะตอนเสียกรุง แร่นแค้นมากจึงไม่ค่อยได้คำนึงถึงสิ่งจริงใจเหล่านี้มากนัก (Khurawat, 1997)

เรื่องของเครื่องหอมยังเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางเห็นได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในสมัยอยุธยา ได้กล่าวถึงแหล่งกำเนิดไม้หอมในโลกมีพบอยู่เพียง 2 แห่งที่สำคัญคือแถบอาหรับกับทางแหลมอินโดจีน ซึ่งก็คือบริเวณประเทศพม่า ประเทศไทย และดินแดนที่เป็นจีนตอนใต้กับญวนตอนเหนือและไม้หอม ของไทยยังเป็นที่ยอมรับและกล่าวถึงกันว่ามีกลิ่นดี ดังมีบันทึกความว่า “ฝ่ายข้างสยาม ไม้หอมที่เกิด ในประเทศนี้ยกย่องกันมาแต่โบราณว่าเป็นชนิดดี วิเศษสุด นับถือกันยิ่งกว่าเมืองไหน ๆ ในโลกนี้หมด” ข้อความนี้เป็นข้อความกล่าวชมเชยเนื้อไม้หอมของไทยไว้ในรายการสินค้าที่มีบอกไปยังบริษัทอีสต์อินเดียน ที่ตั้งอยู่ ณ เมืองบันดัม บนเกาะชวา โดยยอร์ช ไวท์ พ่อค้าชาวอังกฤษผู้พาคอนแสดนนท์ฟลอกอนหรือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ให้เข้ามาเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (Pongwut, 2009) สมัยรัตนโกสินทร์ ยังคงมีการใช้น้ำอบ น้ำปรุง และเครื่องหอมกันอย่างต่อเนื่อง

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงโปรดปรานเครื่องสุนทรสอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นตัวอย่างที่ดีในการแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการใช้เครื่องประทีนผิวของคนในสมัยนั้น ดังเห็นได้ จากบทพระราชนิพนธ์เรื่องหลวิชัยคำวี ตอนนางคันธมาลีแต่งตัวความว่า “หวิกระจายรายเส้น ขนเม่นสวย ผัดหน้านั่งตะบอยปีปลิว”

ภาพที่ 1 นางตลับเล่นละครเป็นนางคันธมาลี ตรงกับบทว่านางคันธมาลี ตอนแต่งตัวในเรื่องคำวี

“หวิกระจายรายเส้น ขนเม่นสวย ผัดหน้านั่งตะบอยปีปลิว” ที่บริเวณพระที่นั่งอัมพรสถาน

ที่มา : NAT (n.d.e.)

เนื่องด้วยความนิยมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยก่อนมักจะออกมาจากพระราชสำนักสู่สามัญชนเป็นสำคัญนั่นเอง สุนทรภู่กวีเอกของไทยได้เขียนถึงพระองค์ท่านในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในนิราศภูเขาทองความว่า

เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ
ลิ้นแผ่นดินลิ้นรสสุคนธา

ลอออปรสรื่นชื่นนาสา
วาสนาเรากลิ่นเหมือนกลิ่นสุคนธ์

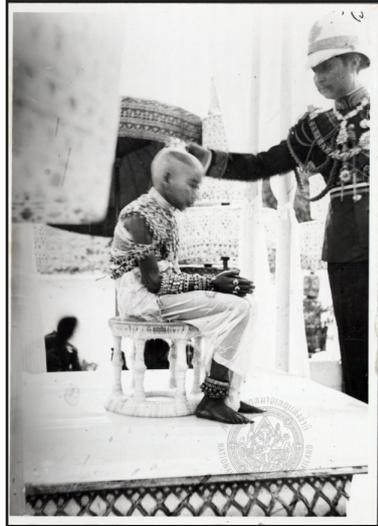
ในสมัยปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ผ้าไทยขึ้นในสังคมมีการนำเอาเครื่องหอมของชาวตะวันตกเข้ามาประยุกต์ให้เข้ากับเครื่องหอมโบราณของไทย ทำให้เกิดลักษณะของน้ำอบเป็น 2 อย่างคือน้ำอบไทยกับน้ำอบฝรั่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยนั้น (Fine Arts Department, 2000)

อิทธิพลความหอมของเครื่องหอมจากต่างประเทศ เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น เห็นได้จากมีการนำสินค้าดังกล่าวมาวางจำหน่ายในร้านค้าในเมืองไทย ส่งผลทำให้ความนิยมด้านการบริโภคเครื่องหอมในสมัยนั้นมีทางเลือกหลากหลายมากขึ้น (DTAM, 2006) และยุคนี้เป็นยุคที่มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ สินค้าประเภทเครื่องประทีนผิวและความงามมีการนำเสนอสรรพคุณต่าง ๆ ของเครื่องหอมมากมายเพื่อเรียกร้องความสนใจจากผู้บริโภคทุกเพศทุกวัย ดังเห็นได้จากภาพร้านค้าที่สำคัญในสมัยนั้น (Fine Arts Department, 2004)

ภาพที่ 2 ร้านขายของใช้ (แป้ง สบู่ น้ำหอม โคมไฟ)
ที่มา : NAT (n.d.f.)

การใช้เครื่องหอมต่าง ๆ ได้แทรกอยู่ในกิจวัตรของคนเริ่มตั้งแต่ตื่นนอนไปจนถึงเข้านอน และเริ่มตั้งแต่เกิดไปจนตายเพราะโอกาสในการใช้เครื่องหอมไทย ในอดีตแทรกอยู่ในประเพณีต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิต เช่น งานพระราชพิธีต่าง ๆ ประเพณีการโกนผมไฟ พิธีสงฆ์น้ำพระ การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ตลอดจนไปจนกระทั่งการใช้รดน้ำศพ เป็นต้น

ภาพที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงประกอบพระราชพิธีโสกันต์
รดน้ำสังข์ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
(NAT, n.d.g.)

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์สำคัญที่กล่าวถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงหรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์ในเรือพระที่นั่งชกชั้น ระหว่างแล่นเรือในท้องทะเลเมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช 2450 ตรงกับรัตนโกสินทรศก 126 ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินไปประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ทรงเรียบเรียงขึ้นจากความในพระราชหฤทัยที่ทรงติดน้ำอบไทยอย่างมาก ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนี้ทรงเรียกหาพระสุคนธ์ที่มีกลิ่นต้องพระราชหฤทัยไม่ได้ จึงเป็นมูลเหตุให้ทรงพระราชนิพนธ์ดังกล่าวขึ้นความว่า

ยามเที่ยง
ขาดสุคนธ์ปรนปรุงจรุงรวย
ไร้คนจัดสารพัดจะขัดสน
ต้องละหอมอมสวาสดีขาดตรูตา

แสงแดดเปรี้ยงลูบกายววยระทวย
ให้นึกขวยลูกเต้าเขามีทา
มีแต่คนเคยสำอางอย่างซี้ซ่า
อนิจจาเจ็บใจอะไรเลย

ปกติเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับอยู่ในพระนคร หน้าที่ปรนพระสุคนธ์หรือน้ำอบไทยถวาย เป็นภาระหน้าที่ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ ผู้ทรงเป็นพระเจ้าน้องนางเธอร่วมพระบรมชนกนาถด้วยกันกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรับพระสุคนธ์ของสมเด็จพระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์เป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปที่ใดก็ต้องมีเจ้าพนักงานเชิญพระสุคนธ์ ฝิพระหัตถ์เสด็จพระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ตามเสด็จไปในกระบวนด้วยมิขาดเลย (Chandransu, 2010)

ภาพที่ 4 พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์
ที่มา : NAT (n.d.b.)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังสามารถเห็นพระราชนิยมในเรื่องประทีนผิวหรือเครื่องหอมของเจ้านายผู้สูงศักดิ์ได้จากเจ้าดารารัศมี พระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังภาพปรากฏในห้องทรงพระสำอาง ซึ่งสามารถสังเกตเห็นเครื่องหอมชนิดต่าง ๆ บริเวณโต๊ะพระเครื่องแป้งได้อย่างหลากหลาย

ภาพที่ 5 เจ้าดารารัศมี (พระราชชายาในรัชกาลที่ 5)
ที่มา : NAT (n.d.d.)

มิใช่เพียงเท่านั้น เครื่องหอมยังเป็นมากกว่าเครื่องสำอางที่ทำให้มนุษย์สัมผัสได้มากกว่าความสวยงาม สอนให้กุลสตรีไทยรู้จักความอดทน พิถีพิถัน การเอาใจใส่ทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต ทั้งในด้านการแต่งกาย จรรยา มารยาทที่ได้รับการถ่ายทอดและถูกปลูกฝังมาตั้งแต่เด็ก ๆ ดังเห็นได้จากภาพเจ้านายน้อยพระองค์หนึ่งกำลังส่องพระคันทน์ฉ่องและบรรจงแต่งพระเกศอย่างประณีตงดงาม

ภาพที่ 6 หม่อมเจ้าพัฒนายุ ดิศกุล
ที่มา : NAT (n.d.a.)

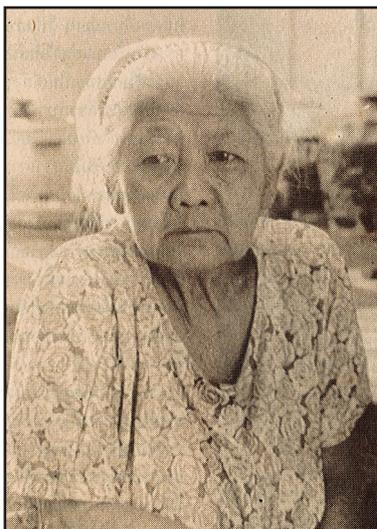
ความนิยมในการใช้เครื่องหอมและเครื่องสำอางของคนไทย ยังสามารถสังเกตเห็นได้จากโต๊ะพระเครื่องแปรงแบบสมัยใหม่และการแต่งกายแบบสมัยนิยมของเจ้านายในสมัยนั้น ซึ่งยังคงความเรียบง่ายและงดงาม เห็นได้จากพระกริยาดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 ห้องแต่งพระองค์ในตำหนัก ริมคลองสามเสนติดกับถนนพิจัยทางทิศตะวันออก
ที่มา : NAT (n.d.c.)

พระสุคนธ์เครื่องหอม เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ถึงกาลเวลานี้จะหอมตามลมไปถึงที่ใดแล้วไม่มีใครรู้ แต่ที่แน่นอนคือ พระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าหลวงยังคงหอมกรุ่นและขจรขยายตลบไปทั่วผืนแผ่นดินไทย ไม่มีวันจางสูญ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงอ่านหนังสือไกลบ้าน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 จึงทรงทราบว่าล้นเกล้ารัชกาลที่ 5 ทรงโปรดน้ำปรุงและพระสุคนธ์ สูตรพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์มาก จึงทรงโปรดให้ข้าหลวงในพระองค์หญิงที่เหลื่ออยู่คือคุณย่าช่วง สุเดชะสอนที่วิทยาลัยในวังหญิง เพื่อให้งานเครื่องหอมไทยหรือพระสุคนธ์สตำรับพระราชนิยมในรัชกาลที่ 5 คงมีอยู่ต่อไปและถ่ายทอดจนเป็นมรดกของชาติต่อไป (Unhathup, 2012)

ภาพที่ 8 ย่าช่วง สุเดชะ
ที่มา : Phumwithi (1988)

ไม่ใช่เรื่องง่ายที่คนทั่วไปจะมีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องเครื่องหอมไทยสูตรตำรับชาววัง และเป็นสูตรที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงโปรดให้อนุรักษ์ไว้ เพราะเครื่องหอมแต่ละสูตรเป็นเครื่องหอมสูตรเฉพาะที่เจ้าของหวงแหน และไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ่ายทอดให้คนในวงศ์ตระกูลหรือคนสนิทที่ไว้ใจได้เรียนรู้ Dechakaisaya (2013) เล่าว่าเวลาที่ตนจะได้เรียนรู้วิชาดังกล่าวจากย่าช่วง สุเดชะต้องค้นค้นหาผู้ปกครองเพื่อให้ฝากบอกคุณย่าว่ามีคนมาขอเรียนด้วย และคุณย่าต้องขอพบหน้าก่อนว่าจะสอนหรือไม่ แต่พอท่านเห็นก็ตอบตกลงและได้เรียน ซึ่งแรก ๆ คุณย่าเอาใบเตยหั่นตามขวาง กระจ่างจำปา มะกรูดแช่ในแอลกอฮอล์เพื่อสกัดสีและกลิ่น เวลาเรียนย่าไม่ได้บอกอัตราส่วนต้องดูเอาเอง การเรียนทำน้ำปรุงจากสุภาพสตรีท่านนี้ได้สอนให้มีความอดทนและรู้จักการรอคอย ซึ่งกว่าจะได้มาแต่ละครั้งแต่ละขวดล้วนบ่มเพาะความประณีต ละเมียดละไม อันเป็นต้นทางแห่งอุปนิสัย และแก่นแท้แห่งจิตใจของคนไทยโบราณ เฉพาะสูตรนี้ที่ใส่ชะมดเข้ดที่ไม่ต้องผ่านการฆ่าเสียก่อนและมีส่วนผสมของโอดิโคโลญจน์ มัสก้า ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จึงทำให้น้ำปรุงสูตรนี้มีความหอมอวลและเป็นที่มาของน้ำปรุง “ทิพย์คนธา” ที่ให้ชื่อโดยซึ่งสมเด็จพระมหามุนีวงศ์ เจ้าอาวาสวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามฯ ในปัจจุบัน ซึ่งสมเด็จพระท่านั้นได้พบพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ ท่านรู้จักน้ำปรุงกลิ่นนี้ดี โบราณเรียกว่า “กลิ่นบุหงา” และสมเด็จพระญาณสังวรฯ ใช้น้ำปรุงสูตรนี้ฉีดยาพระพุทธรูปในพระอุโบสถทั้งวันปกติและวันพระ

จากเรื่องราวทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งที่ไม่มีความสิ้นสุด ดังเห็นได้จากการเรียนรู้ตำรับพระสุคนธรส สูตรเฉพาะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ ถึงแม้ปัจจุบันจะมีผู้รู้และผู้ปรุงเครื่องหอมตำรับดังกล่าว หากคนรู้จักได้น้อยแล้ว แต่ก็ยังพอที่จะเสาะแสวงหาและเรียนรู้ได้ โดยผู้ที่ต้องการศึกษาเรียนรู้ ต้องรักที่จะเรียนรู้ มีความอดทน พยายาม มิใช่เพียงแค่การรอคอย ในการแช่ กรอง ผสมและเขย่าให้เข้ากันต้องใช้เวลาอย่างยาวนาน แต่ผลลัพธ์ที่ออกมาจากความอดทน หรือความพยายามในการตั้งใจเรียนรู้ ประกอบกับความดีที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้โดยความตั้งใจหรือเกิดขึ้นเองจากกระบวนการเรียนรู้ ไม่ว่าจะสิ่งใดก็ตามผลลัพธ์จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นที่สูงสุดและความตั้งใจที่สามารถมองเห็น และสามารถรับรู้ได้จากการได้สัมผัสของผู้ที่ได้ชื่นชม ในผลงานที่ผ่านการสร้างสรรค์อย่างประณีตและพิถีพิถันนั่นเอง ซึ่งสัมพันธ์กับที่ Khengcharoen (2009) กล่าวถึงเครื่องหอมเป็นสิ่งที่มีความหมายแบบไทย ๆ ให้ความรู้สึกสุนทรีย์อย่างหนึ่ง จัดเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่มีความสำคัญทางศิลปวัฒนธรรมและมีความผูกพันกับคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ และเครื่องหอมเป็นภูมิปัญญาไทยที่ได้รับการสืบทอดความรู้และวิชาการจากปุชนิยบุคคลในอดีตและถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน (Phonimdaeng, 2014) คนไทยรู้จักการนำพรรณไม้หอมมาใช้ในการจรรโลงใจอย่างยาวนาน (Sabcharoen & Hetupat, 2006) การทำเครื่องหอมของคนไทยส่วนหนึ่งน่าจะได้รับวัฒนธรรมมาจากชาวจีนและชาวอินเดีย แล้วนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับชีวิตของตน (Wirojthammakool, 1994) การใช้เครื่องหอมได้แทรกอยู่ในกิจวัตรของชนทุกชั้น เริ่มตั้งแต่ตื่นนอนไปจนถึงเข้านอน และเริ่มตั้งแต่เกิดไปจนถึงเสียชีวิต เพราะโอกาสการใช้เครื่องหอมในอดีตแทรกอยู่ในประเพณีต่าง ๆ ควบคู่กับการดำเนินชีวิต เช่น พิธีการโกนผมไฟ พิธีสงฆ์น้ำพระ การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ตลอดไปจนถึงการใช้น้ำศพ ซึ่งเครื่องหอมของไทยนั้นแบ่งย่อยออกได้หลายชนิด เช่น น้ำอบ น้ำปรุง เทียนหอม สี่ผึ่ง แป้งร่ำ ดินสอพอง ส้มมือ เป็นต้น ดังปรากฏให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยไม่ว่ายุคใดสมัยใดจำเป็นต้องประพรมผิวด้วยเครื่องหอมเสมอ (Fine Arts Department, 2000)

นอกจากจะได้กลิ่นหอมที่มาจากดอกไม้แล้ว ยังมีส่วนผสมที่ได้จากสมุนไพร สรรพคุณเป็นยารักษาสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บได้ เครื่องหอมจึงไม่ใช่เป็นแค่เพียงหอมเมื่อสัมผัสกับจมูกหรือกลิ่นเท่านั้น แต่เครื่องหอมยังทรงคุณค่าด้านประโยชน์ของการบำรุงสุขภาพควบคู่กันไป (Chongjai, 1994) ผสมผสานกันอย่างมีศิลปะซึ่งจัดได้ว่าเป็นศิลปะชั้นสูง เพราะต้องใช้ความรู้ตามหลักการทางการแพทย์หรือด้านวิทยาศาสตร์ ผสมผสานกันกับหลักการทางสังคมศาสตร์และวัฒนธรรมไทย จึงสรุปได้ว่าเครื่องหอมไทยนั้นเป็นสุนทรียศาสตร์ที่มีความละเอียดอ่อน มีคุณค่าลึกลับซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทย ซึ่งเกิดจากการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสและก่อให้เกิดความสุขผ่านประสบการณ์สุนทรียศาสตร์และการใช้ชีวิตประจำวัน (Deesawadi & Krutasaen, 2022) ซึ่งปัจจุบันนั้นการใช้เครื่องหอมไทยมีวิวัฒนาการและได้รับการพัฒนาขึ้นหลากหลายมิติ เช่น การทดลองทางวิทยาศาสตร์เพื่อผลิตน้ำหอม การบำบัดโรคด้วยการใช้กลิ่นหอมเพื่อการบรรเทาและผ่อนคลาย โรคทางกายและทางใจ การใช้สมุนไพรปรุงอาหารเลิศรส หรือใช้สกัดทำอาหารเสริม การใช้กลิ่นดอกไม้หอมทำเครื่องเรือนหรือใช้ปรับอากาศให้บ้าน หรือด้านการศึกษา เป็นการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้เพื่อแสดงความเป็นมา ความสำคัญของเครื่องหอมไทยผ่านสถาบันการศึกษาและหน่วยงานด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

สรุปผล

จากการศึกษาจะเห็นถึงประวัติศาสตร์ วิวัฒนาการ ความเป็นมาของเครื่องหอมไทย ซึ่งถือเป็นสุนทรียศาสตร์แห่งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ โดย Deesawadi & Krutasaen (2022) กล่าวว่า เครื่องหอมของไทยนั้น เป็นศิลปะที่มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทยอย่างเหนียวแน่น โดยหัวใจหลักของการรับรู้ไม่ใช่เพียงแคความงามในธรรมชาติหรือศิลปะ แต่หมายถึงความรู้สึกที่รับรู้ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ได้รับผ่านกลิ่นเชื่อมโยงกับสุนทรียภาพ ความซึ้งใจในศิลปะกับประสบการณ์ของผู้ได้สัมผัสอันถือว่าเป็นเรื่องของอัตวิสัย (Shinner, 2020) ดังเห็นได้จากสภาพสังคมไทย ไม่ว่าจะยุคใดสมัยใดจำเป็นต้องใช้เครื่องหอมเสมอและเกิดเป็นภูมิปัญญาไทยที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน (Sanyawiwat, 1991) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ ข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ภูมิปัญญายังเป็นความเชื่อหรือความสามารถในการแก้ไขปัญหา ในหน่วยสังคมจนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ (NCC, 1997) กล่าวว่าภูมิปัญญาว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ ทักษะ ความเชื่อ พฤติกรรม แสดงให้เห็นถึงความสำคัญระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัวและการเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคลและชุมชน โดย Na Thalang (1997) กล่าวว่า ภูมิปัญญาคือความเป็นไทยอันเป็นเอกลักษณ์ บ่งชี้ถึงความเจริญและการพัฒนาของคนในชาติ ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งละเอียดอ่อนชาติที่เจริญมีสังคมที่สงบร่มเย็น สามารถสร้างสรรค์และส่งสมภูมิปัญญาขึ้นมาได้ เป็นรากฐานของความรู้ซึ่งเกิดจากการสะสมการเรียนรู้ระยะเวลายาวนานผ่านกระบวนการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในแต่ละยุค จนเกิดคุณค่าและความงดงาม (Pongpit, 1986; Ramitanon, 1993; Wasri, 1993; Archjaroen, 2002) ทั้งนี้ความงดงามที่กล่าวถึงนั้นจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสภาพของสังคมในอดีต ศิลปวัฒนธรรมที่ตกทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างพิเศษ ละเอียดประณีต (TAT, 1992) จนงานเหล่านี้ค่อย ๆ กลายมาเป็นงานช่างฝีมือชั้นสูงหรือที่เรียกว่างานประณีตศิลป์หรือจิตรศิลป์ ผลงานออกมาให้คุณค่า รู้สึกซาบซึ้งเพียบพร้อมสมบูรณ์ในชิ้นงาน ไม่สามารถแยกออกได้ชัดเจนว่างานชิ้นไหนเป็นงานศิลป์หรือหัตถกรรม และเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับคนไทยมาโดยตลอด ฝีมือของคนไทยสามารถสร้างงานศิลปะได้อย่างละเอียดลออ พิถีพิถัน ละเมียดละไม ประณีตบรรจง สวยสดงดงาม (Kerdnawee & Tanganantakit, 2013) และความงดงามที่เกิดขึ้นถือเป็นสุนทรียศาสตร์แห่งภูมิปัญญาไทย ดังคุณค่าของเครื่องหอมไทยอย่างแท้จริง ซึ่งสัมพันธ์กับผลการวิจัยของ Amparot et al. (2020) ที่ศึกษาเรื่องความรู้และทัศนคติที่มีต่อเครื่องหอมไทยของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลในกรุงเทพมหานครเสนอแนะอย่างน่าสนใจว่าควรให้มีการศึกษาเกี่ยวกับการใช้สื่อในการเผยแพร่เครื่องหอมไทยที่ครอบคลุมประเภทลักษณะ กระบวนการ ประโยชน์ใช้สอย ทั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์เอกลักษณ์ของชาติ และเพื่อให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อเครื่องหอมไทย สอดคล้องกับที่ Poomsawai (2013) กล่าวว่าถ้ามีการส่งเสริมจากรัฐบาลหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะทำให้คนไทยเริ่มหันมานิยมผลิตผลิตภัณฑ์เครื่องหอมไทยมากขึ้น ซึ่งควรพัฒนาและแปรรูปให้เข้ากับยุคสมัยตามความต้องการของผู้บริโภคก็จะเกิดเป็นความงดงามแบบไทยที่ทรงคุณค่าที่ก่อเกิดสุนทรียศาสตร์ในมิติต่าง ๆ ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เกี่ยวกับเรื่องเครื่องหอมไทย เพื่อนำมาใช้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาติ
2. ควรเผยแพร่ความรู้เรื่องเครื่องหอมไทยกับเยาวชน เช่นนักเรียน นักศึกษา สังกัดต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มผู้ที่เข้ารับการอบรมในหลักสูตรเครื่องหอมนอกระบบการศึกษา

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิชาการนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดีขอขอบคุณนางฉติมา โจนน์วัชรภิบาล ผู้อำนวยการวิทยาลัยอาชีวศึกษาธนบุรี นายอัฐพล ผลพฤกษา รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ นายเพชรพงษ์ โพธิ์น้อย คณะครูแผนกวิชาคหกรรมศาสตร์วิทยาลัยอาชีวศึกษาธนบุรี ขอขอบคุณ รศ.ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และนายศักรินทร์ หงส์รัตน์วารกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ที่สนับสนุนและส่งเสริมด้านองค์ความรู้จนบทความวิชาการในครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์

References

- Amatadecha, S. (1993). **Book of Aromatherapy Souvenirs and Thai Spa**. Srisiam Printing.
- Amparot, H. Saratapun, N. & Ukraisa, S. (2020). Knowledge and Attitude towards Thai Aroma of Technology Rajamangala University Students in Bangkok Metropolis. *Kasetsart Educational Review*, 35(3), 189–198.
- Archjaroen, J. (2002). **Study of the Wisdom of Making Silver and Gold Jewelry in Ban Bu Community, Siriraj Sub-District, Bangkok Noi District, Bangkok**. Mahidol University.
- Chandransu, T. (2010). **Exquisite Items during the Reign of King Chulalongkorn**. SCD Print and Pack.
- Chongjai, N. (1994). **Spa and Health**. Kam Keaw.
- Dechakaisaya, K. (2013). **Interview**. Thai Aromatic Expert.
- Deesawadi, N. & Krutasaen, W. (2022). Aesthetics of Thai Scents: the Case study of Traditional Thai Fragrances. *Thai Studies Journal*, 19(1), 172–200.
- Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine (DTAM). (2006). **Amazing Fragrant Plants and Thai Incense**. Ministry of Public Health.
- Fine Arts Department. (1970). **Mrs. Noppamas or Thao Sri Chulalak**. Rungwattana Printing.
- Fine Arts Department. (2000). **Reminiscent of Thai Art at the Capital City**. Amarin Printing and Publishing.
- Fine Arts Department. (2004). **Nana Sarathai Volume 2**. Mascots Printing Precision Systems.
- Kengcharoen, B. (2009). **Thai Fragrances: Inheriting the Culture Excellent Thai Wisdom**. Petchkarats.

- Kerdnawee, P. & Tanganantakit, J. (2013). **The Art of Folding Cloth in the Form of Flowers**. V. Print.
- Khurowat, P. (1997). **Handbook of Costume History**. Aksornpittaya.
- Na Thalang, E. (1997). **Local Wisdom of the Local: Ways of Life and Problem-Solving Learning Process of Thais**. Panya Foundation.
- Office of the National Cultural Commission (NCC). (1997). **Local Wisdom and the Operations of Cultural and Rural Development**. Amarin Printing Group.
- Phonimdaeng, B. (2014). **Incense from Thai Local Wisdom**. V. Print.
- Phumwithi, P. (1988). **Globe Amaranth**. Phikanet.
- Pongpit, S. (1986). **Return to the Origin**. Thianwan.
- Pongwut, N. (2009). **Herbal Plants with Thai Beauty Fragrance**. Gold Publishing Company.
- Poomsawai, A. (2013). **Interview**. Thai Fragrance Experts
- Ramitanon, C. (1993). **Forest Community in the North Region**. Local Community Development Institute.
- Sabcharoen, P. & Hetupat, K. (2006). **Miracle of and Thai Incense**. Sam Chareon Panit.
- Sanyawiwat, S. (1991). **Thai Local Wisdom**. Thai Studies Institute.
- Shinner, L. (2020). **Art Scents: Exploring the Aesthetics of Smell and the Olfactory Arts**. Oxford University Press.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.a.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 18m000056, Momchao Phatthanayu Diskul**. Ministry of Culture.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.b.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 18M00010, His Royal Highness Phuang Soi Sa-ang**. Ministry of Culture.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.c.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 41M00009, His Majesty's Dressing Room in the Palace**. Ministry of Culture.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.d.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 9M00053, Chao Dararasami (Princess Consort Chao Dararasami)**. Ministry of Culture.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.e.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 11M00055, Nang Talap Plays as Mrs. Khanthamali**. Ministry of Culture.

- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.f.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), 50M00061, Grocery Store (Powder, Soap, Perfume, Lamps)**. Ministry of Culture.
- The National Archives of Thailand (NAT). (n.d.g.). **Images Printed from Crystal Glass Film on Cardboard (Mounted Images), King Rama V Performed the Sokan Ceremony**. Ministry of Culture.
- Tourism Authority of Thailand (TAT). (1992). **Honoring Queen Sirikit's Hat: the Queen and Thai Folk Arts and Culture**. Chulalongkorn University.
- Unhathup, S. (2012). Mala Leung Klin Thip Khon Tha. *Dichan Magazine*, July, 210–214
- Wasri, P. (1993). **National Education Development Community and Local Community Development**. Amarin Printing Group.
- Wirojthammakool, K. (1994). **Under the Royal Umbrella: Thai Scented Water with Fresh Flowers, One of the Legends of Ancient Thai Incense**. Dok Ya.